

A félelemmentes élet – Konrád György

A haza nem akarta az ő sírjukat ápolni és eltakarni

„Ezerkilencszáznegyvenöt március 15-én változások voltak észlelhetők az ünnepi beszédben, a szónok 1848. március 15-ét földidézve nemcsak a szabadságharcot, hanem forradalmat is emlegetett. Az én helyemet az osztályban már tartózkodó, udvarias kívülállás jellemezte, és ez a továbbiakban is így maradt, mindig valami másért, nem mondom, hogy gyógyíthatatlanul, mert nincsen szó betegségről. A közösség, amely azt énekelte, hogy *hazának rendületlenül légy híve, ó magyar, bölcsőd az, s majdan sírod is, mely ápol s eltakar*, a közösség, amely szereti a pátoszt, az én szellemalakban jelenlévő, zsidó elemi iskolai osztálytársaimtól már nem várhatta el, hogy ezt énekeljék, mert ez a haza nem akarta az ő sírjukat ápolni és eltakarni, mivelhogy egy lengyel kisvárosban hamuvá alakították át őket. Azt a kétszáz többi gyereket, akik helyett élek...” – írta Konrád az *Elutazás és hazatérésben*.

A tizenegy éves, halálra ítélt berettyóújfalui fiú, aki az utolsók közt kimekült Újfaluból, gyermekkori csodavilágából, hogy Pesten bujkálva, váratlanul felnőtt legyen, úgy lett azonos magával, hogy éppen önazonosságát tagadták meg. Kik? Az újfaluiak, akik részvétlen vagy kegyetlen kárörömmel nézték a zsidók deportálását, és kirabolták elhagyott otthonaikat? „A Fel-támadás téren sok ismerősöm van. Egész városra, egész deportálóvonatra való.” A pestiek? Akik vagy öltek, vagy mentettek, vagy leginkább nem tettek semmit. „A haza ott van, ahol gyermekkorunkat és ifjúságunkat töltöttük. Aki elveszítette, elveszett marad...” – írta Jean Améry a *Mennyi haza kell egy embernek?* című kisesszéjében.

„Azt beszéljük, hogy a regényíró Erich Maria Remarque-ot 1933 után újra és újra felkeresték tessini lakhelyén a Goebbels-minisztérium küldöttei, hogy hazatérésre, megtérésre bírják az »árja« és ezért mégsem egészen a gonosz hatalmába került emigráns író” – írja Améry. „Amikor Remarque nem adta be a derekát, a birodalmi küldött végül megkérdezte tőle: Na de, az istenért, nincsen magának honvágya? Már miért volna – válaszolta állítólag Remarque. – Nem vagyok én zsidó!”

Konrád György nagyon is zsidó. Neki erős honvágya van. Újfalun mindig visszavonzza. Budapest nélkül tud, de nem akar élni. Újfaluban még minden a helyén, s mindenki önmaga volt. Csak a vész óráiban és perceiben derült ki, hogy semmi sincs a helyén, és senki se az, akinek látszik. Ahhoz, hogy ez vagy az lehessünk, így apánk Újfalun jó módú és öntudatos polgára, fia elkényeztetett és kiszolgált kisfiú, a társadalom, a nemzet láthatatlan hozzájárulása kellett. Egyik évről, egyik hónapról, egyik hétről, egyik napról a másikra, sőt, egyik óráról a másikra, nemcsak az államhatalom, de a helyi

és a nagyobb társadalom, nemzet visszavonta nemcsak a bármilyen tulajdonhoz, életfeltételhez való jogot, de az élethez való jogot is.

Az emberek éber megfigyelése, szándékaik kikémlése, a túlélés esélyeinek, a kiben bízatsz s kiben nem egyszerre racionális és érzéki mérlegelése tizenegy évesen nem szociológusi munka vagy írói mesterség, hanem élet-halál kérdése. Nincs otthonod, sarkod, ágyad, utcád, városod, hazád, istened, talán világod se, ahol biztonságban lehetsz, ahová befogadnak. Úgy vagy, hogy nem vagy.

Konrád minden érzélgés és utólagos számíthatás nélkül írta meg többször is, milyen volt szüleit elveszteni és megtalálni, rokonait elveszteni és nem találni, önmagát elveszteni és valaki másban, amivé lett, magára találni. Évtizedekkel később unokatestvére, Polónyi Péter visszaemlékezéséből tudtam meg, hogy közöm volt ehhez a tizenegy éves fiúhoz. A papírok nélkül bujkáló Konrád testvéreket egyik napról a másikra, egyik óráról a másikra, egyik percről a másikra cserben, a semmiben hagyták rokonaik. Aki maradt számukra, az a *Kerti mulatság* című önéletrajzi regény Zsuzsája, az *Elutazás és hazatérés* Zádor Gyuláné Vágó Zsófia. A fiatalasszony a szomszéd lakásban bujkált három gyerekkel: saját fiával, Polónyi Péterrel, és a két Zádor gyerekkel. Férje munkaszolgálaton, ahonnan soha nem tért vissza. 1944. október 15-e és 1945. áprilisa között, Zsófi „néni” – harminckét éves volt ekkor – befogadta a Konrád gyerekeket, Gyurit és lánytestvérét. Öt gyerekkel bujkált, éhezett, fázott, halálos ítélet alatt. „Zsófi néni finom, vékony jelenség volt, minden ezüstös volt rajta, a hangja, a szeme és a dús, fekete hajában néhány őszülő tincs. Nem habozott azt tenni, amit ízlése diktált, úgy kezelt bennünket, mintha az övéi lennénk, hónapok alatt ötgyerekes, egyedülálló anya lett. Arra is volt gondja, hogy ép lelki bőrrel éljük túl ezt a förtelmes időt.”

Polónyi Péter leírja, hogy ennek az éhező közösségnek egyik mentője egy fekete hajú, magas és vidám nő volt, aki hátizsákjában újra meg újra élelmiszert és hamis papírokat hozott az anyjának. „Szép, fiatal nők sibakancsban, norvég mintás pulóverben, bőséges hajukat simán kontyba fésülve, nadrágos, hosszú lábukat egymáson átvetve cigarettáztak. Sok olyasmin nevettek, amit én nem értettem. Mások voltak, mint a kisvárosi asszonyok, gunyorosak, talányosak, radikálisok és kifinomultak. Nem is egybe szerelmes voltam közülük, de egészen különlegesen szerelmes voltam Zsuzsába [Zsófi], pontosabban Zsuzsa [Zsófi] nénibe.” Ez a bekezdés szó szerint szerepel az 1989-es *Kerti mulatságban* éppúgy, mint a 2002-es *Elutazás és hazatérésben*.

Bevallom, hogy a sok nő közül engem csak az egyik huszonöt éves lány érdekel. 1944. őszén s telén több fiatal nő is élt a nevén, a papírjaival mint kolozsvári keresztény menekült. (Kolozsvár akkor már szovjet kézen volt, így a papírok nem voltak ellenőrizhetők.) Ismerte a Zádor családot Kolozsvárról, és Zádorné Vida Zsófi egyike volt azoknak, akiknek élelmiszert és életmentő papírt szállított. Ő járt sibakancsban és norvég mintás pulóverben, derekáig érő fekete haját bonyolult koszorúkontyba fonva: Kovács Ágnes volt, az anyám.

Csak autonóm emberek tudnak szolidáris emberek lenni

„Minden ember valamilyen módon bővíteni akarja a maga szabadságát. Rengeteg félelemmel. Ebben a társadalomban töméntelen félelem van. Hogy mi most összejöttünk, érdekes szimptomája annak, hogy talán mintha kevésbé félnénk. A félelemmentes élet nem egyszerűen adomány, hanem élethossziglani gyakorlat. Mi magunk különböző személyes stratégiákkal építjük föl ezt a félelemmentes életet, amelyben megbízhatóság és méltóság egyrészt, szolidaritás másrésztől párban vannak egymással. Csak autonóm emberek tudnak szolidáris emberek lenni” – mondta a maga csendes és lassú módján Konrád György 1985. június 14-én a monorierdei kempingben. Egy tízmilliós népeségű, nyolcszázhetvenezres párttagságú, puha diktatúrában ültünk negyvenöten az ellenzékiek illegális első találkozóján a cirógató napfényben. A szabadságnak ebben a csodálatosan megtapasztalt napfényében túltettük magunkat a kerítés mögött bűvő rendőrautón, a pártközpont hatalmasain, a távolabb fekete fellegként úszó szovjet, román, lengyel, keletnémet elnyomásokon. Építettük a félelemmentes életünket.

„Monor személyes halottam. Nemcsak azért, mert negyvenöten voltunk ott, ezen az »ellenzéki csúcstalálkozón«, ahogy Gorbacsov nevezte meg Kádárnak, és már 25-en halottak” – írtam 2014-ben *A szabadság melankóliájában*. 2019. szeptember 12-e és 13-a, vagyis Rajk, majd Konrád halálával tizennégyen maradtunk: Bauer Tamás, Demszky Gábor, Elek István, Haraszti Miklós, Havas Gábor, Kenedi János, Kis János, Laki Mihály, Radnóti Sándor, Szalai Erzsébet, Tamás Gáspár Miklós, Tornai József és Vargha János. „Monor szinte azonnal meghalt, kétévesen, és senki nem akart emlékezni rá, dicsekedni vele. Ellenkezőleg, inkább kényszeredett szégyenkezés ült mindenki arcára egy félrelépés, egy rossz kapcsolat gyermeke miatt. Dehogy akart Csurka azzal büszkélkedni, hogy egy asztalnál ült Kis Jánossal, és fejét verte a falba Kenedi, hogy valaha Für Lajossal és Csoóri Sándorral egyeztetett.”

A visszaemlékező Konrád *Vendégkönyvében* így emlékezett meg Monorról: „Férfikarantén, tisztességtudó fegyelem a törzs vénei körül. Ellenzékiek, populisták, reformerek, függetlenek – civilizáltan vitatkoztunk, senki sem szakította félbe a másikat, mindenki odaállt a mikrofonhoz, amely ragasztószalaggal volt egy seprűnyél végére odaerősítve, és a védnökség asztalához támasztva. Kimentünk, és állva beszéltünk. Magyar komolyság és illendőség, kellett, hogy elnökség is legyen. Zsidó és keresztény megfontoltan, lassan beszélt. Érvényesült a nem túlságosan gyors cselekvési reakciók hagyománya. A gondolatok papíron kevésbé csillognának, de itt van helyzeti erejük. Jól hangzanak az előre nem rögzített kimondások. Íme, a törzs, a nagycsalád, amelyben otthonosan és otthontalanul érzem magam... Egy francia a franciákról többes szám harmadik személyben beszél, egy magyar nem mondja a többiekről, hogy magyarok. Ezt inkább úgy mondja, hogy: mi.”

Ez a *mi*, amit akkor és ott, Monor három napján éreztünk, szinte azonnal elveszett. Lett belőle egymás ellen forduló *te meg én, ők és mi*. Talán már akkor meghasadt a közös mi tudata, amikor az egyáltalán nem megfontolt és lassú beszédű Solt Ottilia, majd éppen Konrád György fejéhez vágta Csurká-

nak és a népieknek, hogy a cigányság ügyében gyanús álláspontot foglalnak el. S amikor Donáth Ferenc békéltető zárszavai után „futnak a lovak” felkiáltással Csurka sebes léptekkel a kocsijához ment, és barátaival elhajtott, mi ott maradtunk tanácstalan. Akkor Rajk Laci hatalmas alakjával felemelkedve, barátságos basszusán csak annyit mondott: csináljunk magunk után rendet. És mint egy jó házigazda, tehetetlen értelmiségi barátait tapintattal vezérelve, leszedte és összecsomagolta a hatalmas katonai sátrat, összerakta az asztalokat és székeket. Mindenki morgott, szidta azokat, akik ránk mint cselédeikre hagyták a munkát, de Laci némán és fegyelmezetten csak dolgozott. Én az asztalt cipelő Konrádra, a szemetet összeszedő Konrádra, a csendesen mosolygó Konrádra, a polgár Konrádra emlékszem.

De vissza kell térnünk a tanácskozás két és fél napjához, ahol Konrád fontos szerepet játszott az ellenzék legfontosabb stratégiai kérdéseiben: mi a helyzet, merre menjünk tovább? Csurka István bevezető tanulmánya az *Új magyar önépítésről*, nem is titkoltan, Konrád munkáiból indult ki. Csurka úgy vélte, hogy 1956 után a lecsúszó, erkölcsében megromlott magyar társadalom kettős szerkezetű: egyfelől a hatalom irányába tartó, állami emberré változó értelmiségi elit, másfelől egy számkivetett, törmelék társadalom. „Ez az értelmiségi osztályhatalom felé haladó társadalom kizsákmányolja... a kétkezi, dolgozó- segédmunkásréteget.” Csurkának ezt a vélekedését Konrád fölszólalásában meg is erősítette: „Pista volt olyan kedves, hogy többször is hivatkozott Szelényi Iván barátommal írt könyvünkre, amivel némelyeknek a rosszallását is kiváltotta, mert sokan vitatták ezt a könyvet – minden bizonnyal joggal. Tény, hogy van egy olyan társadalom, amelyben nem az önszabályozó polgári folyamatok alakítják az életet, hanem valamiféle tudományos irányítás, tervezés, döntés – akkor ez olyan társadalom, amelyben mégiscsak értelmiségi-féle emberek vannak felül, és azok, akik végrehajtják ezeket a tudományos döntéseket, azok vannak alul. S most előállt az a helyzet, aminek a harapófogójában Csurka István tanulmánya is van, amelyben mi valamennyien benne forgunk, hogy van értelmiség a maga zavaros öntudatával, mintegy a nemzet elitje gyanánt, itt van értelmiségiként állami állásokhoz kötve, kettéhasadt tudattal, mert félig állami ember, félig-meddig polgár. És van a maradék társadalom, a fizikai dolgozók világa, ez a most már szélesre kiterjedésedett munkásosztály, amely szinte felöleli a parasztságot is, amely ezekből a célmegfogalmazásokból mintegy kimaradt.”

Csurka helyzetértékelésével szemben először a szociológus Vági Gábor, majd Bence György és végül én szólaltam föl. Vági fölhívta a figyelmet arra, hogy már az előterjesztett írásokban ellentét van, mert Csurka az elmúlt harminc évről mint folyamatos lecsúszásról beszél, ellenben Bauer és Kis írásai szerint a rendszer karaktere átalakult, egyre lazább a szövete, volt fölemelkedés, egyre több a rés. Bence kimondta, hogy Csurka egy idősebb nemzedék élményei alapján ítél, csak hogy a fiatalabbaknak, akik a háború után születtek, akiknek 56 nem személyes élmény, egészen más tapasztalatai vannak, egészen más kulturális színvonalon. És Bence Csurkával és Konráddal szemben védelmezte azt a fiatal értelmiségi szakmai elitet, amely képes és alkalmas arra, hogy sikeres életpályát fusson be, anélkül, hogy a hatalommal megalkudna.

Hozzászólásomban erősen bíráltam azt a „48-as” felfogást, hogy 56 óta folyamatosan lefelé csúszunk, hogy a „67-esek”, vagyis 1968 reformerei, az értelmiségi elit hamis kompromisszumot kötöttek volna a szegény „pincérnemzet” felett. A magyar társadalom a reformokkal igenis emelkedett, polgárosult, a Kelet irigyelt országává lett, s éppen a reformok útjáról való letéréssel jutott válságba. 68 után megjelent a gazdasági öntudat és racionalitás a magyar társadalomban. „Hová vonulhat vissza állampolgárként valaki? Monoron a szerződéses kempingbe és étterembe. Kelet-Európában sehol sem találunk ilyen éttermeket az országút mentén. Ha valaki Magyarországon tudja, mi mibe kerül – és ezt a magyar társadalom nagy része megtanulta –, akkor egy kicsit már Nyugathoz, Európához tartozik. A válság nem harmincéves, hanem *most* van válság, mert ezt a kalkuláló, gazdálkodó magatartást nem lehet bevinni az egész gazdaságba” – mondtam akkor.

Még azok is ellene szóltak Csurka és Konrád önépítésre buzdító, antipolitikai útjának, akik diagnózisukkal egyetértettek. Úgy tekintették, mint belenyugvást az adottba, mint megváltoztathatatlanba. Először Szabó Miklós mondta ki, hogy a „politizálj, ne önépíts!” jelszava kell hogy irányadó legyen, majd Benda Kálmán, Levendel László, Vásárhelyi Miklós beszéltek a cselekvés mellett. A legkegyetlenebbül TGM szólt: „Szeretnék hozzáfűzni valamit ahhoz, amit Konrád György mondott. Nem állok egészen távol annak a föltételezésétől, hogy amit ő receptként elének tár, és aminek megvalósulását máris útban lévőnek látja, az voltaképpen meglepően hasonlít ahhoz, amit Szabó Miklós a kapituláció folytatásának vagy átörökítésének nevezett. Azt gondolom, hogy amennyiben a kivonulást, a privát szférát, a saját szobánkat tartjuk a társadalmi élet kitüntetett terepének, amely ráadásul a jövővel vemhes, akkor belenyugodtunk abba, hogy valóban kitiltottak bennünket azokból a gyűléstermekből, amelyeknek használatba vételéhez állami engedély szükséges. Eltekintve a gyakorlati lehetőségektől és a politikai esélyektől, erről elvben leköszönnünk nem volna szabad. Nem hiszem, hogy ráadásul ezt a lemondást reményként volna szabad feltüntetnünk.”

1985-ben Konrád és Csurka vagy éppen Václav Havel úgy vélték, hogy a kelet-európai rendszerek tartósak, megváltoztatásukra se kívülről, se belülről nincs esély. A Szovjetunió előregedett és elmeszesedett, de közeli pusztulását semmi se mutatta. Az iránymutató lengyel Szolidaritás mozgalom súlyos válságot élt át az illegalitásban, vezetőit, így Adam Michniket, éppen akkor ítélték súlyos börtönbüntetésre. A magyar társadalom néma volt. Közömbösnek és belenyugvónak látszott. Amikor a demokratikus ellenzék Kis Jánossal az élen a Kádár-rendszer megroppanását jelezte, és a politikai építkezést, a programkészítést tűzte napirendre, inkább vágyai, mint a valóság kimondójának tűnt. Ugyan miként tudna kívülről nyomást gyakorolni a hatalomra egy maroknyi szamizdat-ellenzéki, akiknek a hangja alig hallatszik. A reformközgazdászok – Antal, Bauer, Tardos és társaik – a gazdasági válság vészharangját kongatták. Felfogásunk szerint a gazdasági válságnak először társadalmi, majd politikai válsághoz kell vezetnie. Az önépítés helyett az a feladat, hogy a hatalmon belül reformjavaslatokkal bombázd a

politikát, és kívül, klubokban, körökben, szakkollégiumokban a társadalmat világosítsd fel a valóságos állapotokról és a reformokkal lehetséges kiútról. A reformközgazdászok ezért veselkedtek neki, és írták meg 1986 novemberére a *Fordulat és reformot*, a demokratikus ellenzék ezért készítette el 1987 kora nyarára a *Társadalmi szerződést*.

Ugyanakkor Konrád következetes és bátor civil magatartása, párbeszédre való készsége és képessége mindig példamutató maradt. A magyar politika valamennyi szereplője hajlamos a türelmetlenségre és az erőszakra. Konrád mindig türelmes volt, és a végtelenségig ragaszkodott az erőszakmentességhez. De a legnagyobb hatással rám az a férfias báj és kedvesség, ugyanakkor fegyelmező szigorúság hatott, amivel a korábbi barátokat s mai ellenfeleket kezelte. Istenem, milyen megejtően tudott a megvadult és elaljasult Csurka Istvánnal bánni! Mennyire megérző volt az egyszerre gyilkos dühöt mutató és mégis szégyenkező Csengey Dénessel! Milyen avatott lélekdoktora és gyóntatója, kegyetlen igazságokat kimondó feddője lett Csoóri Sándornak! Ahogy saját életét föltette egy ügyre, a szabad és demokratikus Magyarország s benne a szabad és demokratikus polgár ügyére, úgy figyelmeztette a többieket: mit ér az életetek enélkül?

Szerzőink könyvei

23

